

Câmi'ü'l-Beyân fi'l-Kırâ'âti's-Seb'i'l-Meşhûra
Ebû Amr ed-Dânî (Thk: M. Kemal ATİK) TDV. Yay. 2 cilt,
Ankara 1999, 1040 Sayfa

Ahmet KAZAN*

Kur'ân lafızlarını eda yönüyle ele alarak bu husustaki ittifak ve ihtilafları belirten rivayetleri, nakledenlere isnat etmek suretiyle inceleyen kıraat ilmi, kıraat farklılıklarının, özellikle fıkhî hükümlerin belirlenmesinde farklı içtihatların dayanak ve gerekçesini teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Kıraat ilminde, bu sahanın temel taşı mesabesindeki şahsiyetlerden biri de Endülüslü âlim Ebû Amr ed-Dânî (444/1053)'dir. Kıraat ilminde büyük bir otorite olan Ebû Amr ed-Dânî'nin İslâmî ilimler alanında yazdığı yaklaşık yüz yirmi eserin en önemli ve hacimlilerinden biri hiç şüphesiz kıraat ilmi hakkındaki "Câmi'ü'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'i'l-meşhûra" adlı eseridir. Prof. Dr. M. Kemal Atik'in doktora çalışması olarak tahkik ettiği eser, TDV tarafından iki cilt halinde yayımlandı. Atik, yayım için hazırladığı mukaddimede Ebû Amr ed-Dânî'nin hayatı ve eserleri yanında Câmi'ü'l-beyân'ın muhtevasını teşkil eden kıraat ilminin tarihsel süreçteki gelişimi hakkında bilgi vermektedir.

Kur'ân kıraatinde ortaya çıkan bir takım ihtilafları bertaraf etmek için başta selef uleması olmak üzere büyük gayret sarf edilmiş ve h. II. asırdan itibaren kıraatler tedvine başlanmıştır. Böylece sahih olan ve olmayan kıraatler birbirinden ayrılmış, şaz olanlar ayıklanmıştır. Kıraatle ilgili rivayet ve ihtilafların derlenmesinde Ebû Amr ed-Dânî'nin çalışmaları, hususiyetle de Câmi'ü'l-beyân önemli bir yere sahiptir. Zira bu eser, kendisine kadar olan bütün kıraat farklılıklarını mükemmel bir şekilde toplamış ve kendinden sonraki eserlere de kaynaklık ederek büyük bir hizmet gerçekleştirmiştir.

Câmi'ü'l-beyân, kıraat ilminde kaleme alınmış eserlerin gerek hacim gerekse muhteva bakımından en mufassal olanıdır. Ebû Amr, bu eseri yazmadan önce kıraatleri tespit amacıyla birçok İslam beldesine gitmiş, önceki kıraat kitaplarından azami ölçüde faydalanmış, kıraat ilmini kıraat imamlarından sahih senetlerle elde etmiştir. Kırâat-i seb'a imamlarının kendilerinden rivayette buldukları imamları, onların usûl ve fûrûunu ihtiva eden bu eser, kendinden önceki eserlerin bir hûlasası olmak itibarıyla kıraate dair pek çok rivayet ve malumatı derleyen bir kıraat ansiklopedisi görünümündedir.

Eserin İstanbul, Kahire ve Hindistan'da bulunan yegâne üç yazma nüshasından İstanbul nüshası esas alınırken diğer nüshalardaki

farklılıklar dipnotta gösterilmiş, satır aralarında ise her üç nüshanın varak numaraları verilmiştir. Ayrıca herhangi bir rivayette yer alan ravilerin açık isim ve künyeleri, hicri ve miladi ölüm tarihleri rical kitaplarında bulunabildiği ölçüde tespit edilmiş ve fihristler kısmına konulmuştur. Metin imlasında güncel kullanıma genellikle riayet edilmiş, nüshalar arasındaki imla farklılıklarına her zaman değinilmemiştir.

Mukaddimenin bir bölümünde ise Ebû Amr ed-Dânî hakkında biyografik bilgiler verilmektedir (I, v-x). Tam adı Osman b. Said b. Osman b. Said b. Ömer olan Ebû Amr 371/981'de Kurtuba'da doğmuş, Endülüs'ün Valansia bölgesindeki Daniye'de vefat etmiştir. Daniye'ye nisbetle ed-Dânî olarak tanınmıştır. Küçük yaşta Kur'ân'ı ezberleyen ed-Dânî, Kurtuba'da İslâmî ilimlere dair ilk tahsilinin ardından Kayrevan, Kahire, Mekke, Medine gibi ilim merkezlerini de kapsayan rihlelerinde dönemin önemli âlimlerinden kıraat, hadis, fıkıh dersleri aldı. Daha çok Kur'ân ilimleri ile meşgul olan ed-Dânî, hem ders vermiş hem de eserler telif etmiştir. Dönemin siyasi karışıklıklarından uzak kalmak için bir nevi uzlete çekildiği Daniye'de 444/1053'te vefat etmiştir. Tabakât kitaplarında kendisinden övgüyle söz edilmiştir.

Câmi' u'l-beyân'ı neşreden M. Kemal Atik, kıraatin yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh gibi İslâmî ilimlerde de söz sahibi bir âlim olduğunu belirttiği Ebû Amr ed-Dânî'nin otuz üç eserini kaydetmiş, bunların muhafaza edildiği kütüphaneler ve muhtevaları hakkında bilgi vermiştir (I, xiv-xxvi). Ebû Amr ed-Dânî, İslâmî ilimlerin hemen hepsinde telifte bulunmuş olsa da eserlerinin önemli bir kısmı kıraatle ilgilidir.

Bundan sonra tahkik konusu eser olan Câmi' u'l-beyân'ın kıraat ilmindeki yeri ve önemi ele alınmış, konunun daha iyi anlaşılması için kıraat farklılıklarının ortaya çıkış nedenleri ve buna ruhsat veren hadislerin amacı incelenmiştir (I, xxvii-xxxii).

Hz. Peygamber kendisine vahyolunan Kur'ân ayetlerini, hangi nazm ile vahyolundu ise öylece muhafaza edip ashabına öğretirdi. Ancak bunun o kadar kolay olmadığını fark etti. Çünkü Arapça, kelimelerin kök anlamları ve telaffuzlarındaki farklılıklara bağlı olarak birbirinden farklı lehçe ve şiveleri ihtiva ediyordu. Üstelik bu dilin kural ve kaideleri tespit edilmediği gibi, yazıya geçirilen metinlerin nokta ve harekeleri de mevcut değildi. Dolayısıyla, yazılı metni okuyan ağzın telaffuzuna göre kelimeler anlam kazanıyordu. Diğer taraftan Arap kabilelerine bakıldığında, onlar hiçbir zaman tek bir lehçe altında birleşemedikleri gibi, Arapça'nın kelime yapısı da tek bir esasa göre bina edilmemişti. Kelimeler aynı kültüre, aynı ırka mensup Araplar arasında bile farklı idi ve farklı çağrışımlar yapıyordu. Bir kabile "haber verdi" anlamında "أَبَأَ" kelimesini kullanırken, başka bir kabile aynı anlama gelen "أَخْبَرَ" lafzını kullanıyordu.

"مَلَكٌ" kelimesini bir kabile "hizmetçisi, bineği ve karısı olan kişi" için kullanırken, başka bir kabile aynı kelimeyi "sultan, hüküm, siyaset" anlamında kullanıyordu. Bununla birlikte Arapça'nın, zenginlik ve çeşitlilik arz eden lehçeleri arasında Kureyş lehçesinin ayrı bir yeri vardı. Kur'ân da Hz. Peygamber'in mensup olduğu ve entelektüellerin lehçesi olan Kureyş lehçesi ile indi. Kureyş'ten olmayan şairler bile, Araplar

arasında yüksek bir itibara sahip olan Kureyş lehçesini şiirlerinde kullanmaya özen gösterirlerdi.

Kabileler arasında ses tonları ve eda şekillerinde de bir takım farklılıklar vardı. İdğam, izhar, ihfâ, imâle, med vs. kabileler arasında farklılık arz ediyordu. Bundan dolayı Hz. Peygamber, farklı kabilelere mensup müminlere kolaylık sağlayacak şekilde Kur'ân'ın farklı lehçelerde de okunabilmesini istiyor ve bunun için Allah'a dua ediyordu. Netice de yedi harfe (الأحرف السبعة) ruhsat verilmiş oldu. İslâmiyet'in Arap kabileleri arasında hızla yayıldığı bir dönemde gelen bu ruhsat Kur'ân'ın öğrenilmesini hızlandırmış, bazıları bir lehçe ile bazıları da birden fazla lehçelerle Kur'ân'ı öğrenmeye başlamışlardır. Aslında bu ruhsat, Kur'ân'ın okunuşu noktasında, azap ayetini rahmet, rahmet ayetini azapla karıştırmadığı müddetçe her okuyuşun şâfi ve kâfi olduğunu, asıl maksadın ise emir ve yasaklara uymak olması gerektiğini ifade ediyordu. Daha sonra bu kıraatler, bu sahada meşhur olan şahıslara izafe edilerek yayılmaya devam etti. Her bölge halkı orada meşhur olan sahabinin kıraatini benimsedi. Ancak Kur'ân öğrenimini kolaylaştıran bu ruhsat, zaman içerisinde ötekileştirmenin bir aracı / gerekçesi haline getirilmiş, öyle ki bu ötekileştirme farklı kıraatlerle okuyan Müslümanların tekfir edilmesi noktasına varmıştır.

Kolaylık için gelen yedi harf ruhsatı, Müslümanlar arasında ayrışmalara neden olmaya başlayınca Halife Hz. Osman, Müslümanları tek bir lafızda, tek bir kıraatte cem etmek üzere, Kur'ân kıraatindeki ittifakın sağlanması için Kur'ân'ı yeniden istinsah ettirdi. Bu, tartışmaları büyük oranda azaltsa da Kur'ân'ın yanlış okunmasının önüne geçmek için Hz. Peygamber'den gelen kıraatle ilgili rivayetlerin tam olarak tespit edilmesi gerekiyordu. Bundan dolayı Sahabe, Rasûl-i Ekrem'den duyduğu kıraatleri tâbiîne, onlar da etbâ'u't-tâbiîne intikal ettirmiş, böylelikle rivayetler meşhur kıraat imamlarına kadar ulaşmıştır. Bu hususta yazılan ilk eserler hakkındaki bilgilerimiz, kendilerinden sonra gelen müelliflere dayanmaktadır. Hemen hepsi sonraki nesillere intikal etmeyen bu eserleri, onlardan yaptığı iktibas ve rivayetlerle kayıt altına alan Câmiu'l-beyân, günümüze kadar gelen en eski eserlerdendir.

Câmi' u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'i'l-meşhûra

Ebû Amr ed-Dânî kıraat ilmine dair tafsilat ve tekrarlardan uzak, başkaca bir kaynağa da ihtiyaç bırakmayacak nitelikte doyurucu bir eser yazması yönündeki talep üzerine kaleme aldığı *Câmi' u'l-beyân*'da, kıraat ilminin usûl ve fûrûu, rivayet ve tarikleri, sahih olan ve olmayan unsurları hakkında bilgi verdiğini söylemektedir (I, 4-8). Ebû Dâvûd b. Necâh, *Câmi' u'l-beyân*'ı 440 senesi Rebîulevvel ayında (Ağustos 1048) bizzat müellifinden rivayet ettiğine göre, eser bu tarihten önce telif edilmiş olmalıdır.

40 rivayet ve 10 tarihi bir araya getirmiş olan *Câmi' u'l-beyân*, 31 babtan meydana gelir. Bab içerisinde yer alan bölümler için "zikir" başlığı kullanılmıştır. Örneğin, kıraat imamlarının adları ve onlardan kıraat nakledenlerle ilgili bölüm incelenirken "Zikru Nâfi' el-Medenî", "Zikru Ruvâtihi" gibi alt başlıklara yer verilerek konunun anlaşılması kolaylaştırılmıştır. 1-29. bablarda el-ahrufu's-seb'a, kıraat imamlarının hal

tercümeleri, hocaları, talebeleri, kıraat ilmindeki senetleri hakkında bilgi verilmiş; istiâze, besmele ve Fatıha sûresindeki kıraat farklılıkları, kıraat imamlarının genel başlıklar altında incelenebilecek usûl ve ihtilafları etraflıca ele alınmıştır (I, 8-438). Eserde en geniş bölümü oluşturan 30. babta her bir sûre için “Zikru ihtilâfihim fi sûreti...” başlığı konularak Bakara sûresinden Nâs sûresine kadar, genel başlıklar altında incelenmesi mümkün olmayan kıraat farklılıklarına ve bu ihtilaflarla ilgili rivayetlere yer verilmiştir (II, 3-501). Bu yapılırken, her bir imamın kıraat farklılıkları “Harf” alt başlığı ile sıralanmıştır. 31. bab ise, kıraat-i seb’a imamlarından İbn Kesir’in (120/738) kıraatinde yer alan tekbir konusuna ve bu konudaki rivayetlerin incelenmesine ayrılmıştır (II, 501-511).

Şunu belirtmek gerekir ki, kıraatler hakkında yazılan en temel eser İbn Mücâhid’in (324/936) Kitâbü’s-seb’a’sıdır. ed-Dânî’nin bu eseri ise kıraat ihtilaflarını bir araya getirmiş ve bu ihtilafları genelde sağlam senetlerle kıraat imamlarına kadar ulaştırmıştır. Munkatı bazı rivayetlerin de yer aldığı eserde rivayet zincirinde mevcut zayıf ravilere dikkat çekilmiş, rivayetlerdeki yanlış okuyuşlara işaret edilmiş ve doğru okuyuşlar delilleri ile ortaya konulmuştur. Bazen de doğru ve yanlış olduğu belirtilmeden farklı okuyuşlar arasından tercihler yapılmıştır.

Câmi’u’l-beyân’ın bir özelliği de, kendinden önce yazılmış ve sonraki dönemlere ulaşmamış kıraatle alakalı pek çok kaynaktan istifade etmesi ve onların rivayetlerini aktarmasıdır. Müellif sadece bununla yetinmemiş, bazen o rivayetleri tenkit etmiş bazen de aralarından tercihte bulunmuştur. Hz. Osman’ın muhtelif şehirlere gönderdiği mushafların yanında bazı bazı âlimlerin özel mushaflarından, kıraat imamlarından gelen rivayetlerden ve bu konuda telif edilmiş kitaplardan istifade edilmesi, ayrıca “şevâhid” kabilinden olmak üzere Arap şiirine müracaat edilmesi Câmi’u’l-beyân’ın kıymetini daha da artırmaktadır.

İbnü’l-Cezerî (833/1429) kıraat âlimleri hakkındaki “Ġâyetü’n-Nihâye fi tabakâti’l-kurrâ” ile kıraate dair “en-Neşr fi’l-kurrâ’ati’l-’aşr” adlı eserlerini telif ederken önemli ölçüde istifade ettiği Câmi’u’l-beyân hakkında şu değerlendirmede bulunmaktadır: “Câmi’u’l-beyân kıraat imamlarından gelen beş yüz küsur rivayet ve tariki ihtiva eden, bu sahada benzeri yazılmamış bir eserdir. Hatta kıraat ilminde bilinmesi gereken her şeyi cemetmiştir”. Aynı kanaati Keşfü’z-zunûn sahibi Kâtip Çelebi de paylaşmaktadır. İbnü’l-Cezerî dışında yine pek çok âlim, Câmi’u’l-beyân’dan nakillerde bulunmuştur.

Câmi’u’l-beyân bir kıraat ansiklopedisi olduğu kadar, tenkit ve tahlil eseridir. Bu özelliği sebebiyle, geçmişte olduğu gibi günümüzde de kıraat alanında ilk ve temel müracaat kaynaklarından biri olma vasfını korumaktadır. Ancak çok hacimli ve mufassal oluşundan dolayı tedrisatta kullanılmamış, muhtasar kıraat kitapları kadar yaygınlaşmamıştır.